

УРУШ ЙИЛЛАРИДА ХОРАЗМ АЁЛЛАРИНИНГ МАДАНИЙ ҲАЁТ РИВОЖИГА ҚЎШГАН ХИССАСИ

*Жуманиязова Фируза Жуманазаровна, Хоразм Маъмун академияси
ижтимоий-гуманитар фанлар бўлими катта илмий ходими,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

THE CONTRIBUTION OF KHOREZM WOMEN TO THE DEVELOPMENT OF CULTURAL LIFE DURING THE WAR YEARS

*Jumaniyazova Firuza Jumanazarovna, Senior Researcher, Social and
Humanitarian Department, Khorezm Mamun Academy, Doctor of
Philosophy on Historical Sciences (PhD)*

ВКЛАД ЖЕНЩИН ХОРЕЗМА В РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ В ВОЕННЫЕ ГОДЫ

*Джуманиязова Фируза Джуманазаровна, старший научный
сотрудник отдела социальных и гуманитарных наук Хорезмской
академии Маъмуна, доктор философии по историческим наукам
(PhD)*

<https://orcid.org/0009-0009-4929-3143>

e-mail:

jumanazarovafiruza8485@gmail.com

Аннотация: Мақолада иккинчи жаҳон уруши йилларида хоразмлик аёлларнинг маданий ҳаёт ривожига қўшган ҳиссаси, санъат билан шугулланган аёллар ва фронтда бўлган хоразмлик халфа аёллар, илм-фан ҳамда тиббиёт соҳаларида хотин-қизлар фаолияти ҳақидаги маълумотлар архив материаллари асосида ёритиб берилган.

Калим сўзлар: фронт, санъаткор, халфа, гармончи халфалар, адабиёт, санъат, фан.

Abstract: The article examines the contribution of Khorezm women to the development of cultural life during the Great Patriotic War, information about women art historians and women artists of Khorezm who were at the front, as well as the activities of women in the fields of science and medicine.

Key words: front, artist, halfa, accordionist halfa, literature, art, science.

Аннотация: В статье рассматривается вклад женщин Хорезма в развитие культурной жизни в годы Великой Отечественной войны, сведения о женщинах-искусствоведах и женщинах-художницах Хорезма, находившихся на фронте, а также деятельность женщин в области науки и медицины.

Ключевые слова: фронт, художник, халфа, гармонист халфа, литература, искусство, наука.

КИРИШ. XX асрда содир бўлган жаҳон тарихидаги энг йирик уруш – Иккинчи жаҳон уруши масалаларини таҳлил қилиш бугунги глобаллашув жараёнида янада долзарб аҳамият касб этади. Ўзбекистон тарихида ҳам урушда эришилган ғалаба масалалари тарихшунослик нуқтаи назаридан қайта ўрганишни тақозо қилмоқда. Чунки, совет Иттифоқи улкан давлат

бўлиб, унинг таркибидаги республикаларнинг ғалабадаги ҳиссалари етарли даражада ифодаланмаган эди. Зотан, Президент Ш.М.Мирзиёев ҳам буюк Ғалабага ҳисса қўшган ватандошларимиз ҳаёти, жасорат ва матонатини янада чуқурроқ ўрганишимиз, бу ҳақда янги илмий тадқиқотлар, кўп томлик Хотира китоблари, монографиялар, рисоалар билан

биргаликда бадий асарлар, кинофильм ва спектакллар яратишимиз кераклигини кун тартибига қўйди. Шундан сўнг ғалабани таъминлашда иштирок этган ўзбекистонликлар, жумладан, аёлларнинг ҳам фронт ва фронт ортидаги хиссаси масалаларини ўрганиш юзасидан янги илмий тадқиқотлар бошланди. Фронт орти ҳаёти ҳақидаги тадқиқотларда аёлларнинг машаққатли меҳнатлари ўзига хослик касб этгани ҳолда, долзарб муаммо сифатида кўрила бошланди. Шу жиҳатдан хоразмлик аёлларнинг ҳам бу борадаги улушларини тадқиқ қилиш заруратга айланди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ. Хоразм аёлларининг маданий ҳаёт ривожига қўшган хиссасига бағишланган бир қанча илмий ишлар чоп этилган. Уларда илм-фан, тиббиёт, санъат ва адабиёт соҳаларида хотин-қизлар фаолиятига оид масалалар ёритилди. Хоразм вилояти архиви материалларида ва М.Матниёзовнинг “Хоразм тарихи” китобида ҳам мавзу юзасидан қисқача маълумотлар берилган.

МЕТОДЛАР. Мақолада объективлик ва тарихийлик тамойилларига асосланган қиёсий маълумотларни таҳлил қилиш ва статистик усуллардан фойдаланилди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР. Уруш илм-фан соҳаси ҳамда зиёлилар ҳаёти ва фаолиятига ҳам жуда катта таъсир ўтказди. Бутун ижтимоий-иқтисодий ҳаёт соҳалари каби, маориф соҳаси ҳам ҳарбий асосга мослаштирилди. Уруш маориф соҳасига ҳам катта таъсир қилиб, айниқса, олий таълим тизими деярли тўхтаб қолди. Шу билан бирга, давлат маблағларининг асосий қисми уруш харажатларига сарфлангани боис, соҳани ривожлантириш учун давлат томонидан ажратиладиган маблағлар миқдори жуда камайиб кетди.

Уруш йилларида илм-фан билан Хоразм давлат педагогика институтида О.Мангушева, Ф.Ишакова, Ф.Садриддиннова, Ф.Зокирова, М.Елкибоева, З.Сафарғалиева, Р.Болтачева каби аёл педагоглар самарали ва таҳсинга сазовор ишларни қилиб ғалабага муносиб ҳисса қўшганлар.

Архив ҳужжатларини тадқиқ қилиш давомида, 1941–1942-ўқув йилида Хоразм вилояти таълим тизимида режада белгиланган тадбирларнинг аксарияти бажарилмаганлигини кузатиш мумкин. Жумладан, 1941-йил август охи ҳолатига кўра 1941–1942-ўқув йилида 360 мактаб таъмирланиши белгилангани ҳолда, 265 мактаб таъмирланган. Мактаблар учун зарур бўлган 6459 тонна ёқилғи ўрнига 3522 тонна ёқилғи янги ўқув йилига захирага тўпланган. Мактабга 1-синф учун жалб қилиниши лозим бўлган 11282 ўқувчидан 8901 (79,6 фоиз) ўқувчи жалб қилинган эди. Айниқса, ўқитувчи кадрлар етишмаслиги яққол кўзга ташланиб, шу ўқув йилида мактабларга 486 ўқитувчи зарур бўлгани ҳолда, атиги 85 ўқитувчи жалб қилинган ҳолос. 1940 йилда ўқитувчи хотин-қизлар 9533 нафар бўлса, 1943 йилга келиб 14052 нафарга етди. Бу рақамлар орқали биз хотин-қизлардан ўқитувчилар сони кўпайганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан, 1942–1943-ўқув йилида республикада ўқитувчилик билан шуғулланаётган хотин-қизлар республика ўқитувчиларининг 46,8 фоизини ташкил этган бўлса, 1944–1945-ўқув йилида бу кўрсаткич 94,3 фоизга етганлигини кўришимиз мумкин.

Бундан ташқари, шу даврда бир қанча тўғарақлар ҳам ташкил қилинган. Қишлоқ маданий-ўқув муассасаларида турли хил тўғарақлар ташкил қилинган ва уларда 33521 нафар хотин-қизлар фаолият кўрсатган.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида соғлиқни сақлаш ходимлари мураккаб вазифаларни амалга оширдилар. Тиббиёт ходимлари жанг майдонлари, фронт касалхоналари, фронт ортидаги эвакуация касалхоналарида аскарларга шошилиш ёрдам кўрсатдилар, уларнинг соғлигини тикладилар. Шундай ходимлардан ҳарбий врач Ш.Аҳмедова, О.Собирова, М.Худоёровлар фронтларда ҳамширалик қилиб, минглаб аскарларни даволаб, ҳаётга қайтарганлар.

Вилоятда уруш йилларида А.А.Никитина, О.Н.Христанюк, Й.Сапаева, И.Й.Вайнер, Х.Отажонова, М.Маҳмудова, Р.Аллаберганова,

Г.Шахмаева, Г.Каримова, Х.Атажонова каби шифокор ва ҳамширалар ишлаганлар.

1942 йил Гурланда очилган санитарлар тайёрлаш курсида 30 нафар хотин-қиз таҳсил олган. 1943 йилда 722 нафар ҳамширалар, 1944 йилда 299 нафар ҳамширалар ҳарбий қисмдан рўйхатдан ўтган. 1944 йилда Хоразмда 2 та тропик стансия ва 18 та фельдшер-акушерлик пункти очилган.

Уруш йилларидаги мураккаб ижтимоий-сиёсий жараёнлар республиканинг маънавий-маданий ҳаётида ҳам ўз аксини топди, миллий маданиятга салбий таъсир ўтказди, хотин-қизларнинг маданий ҳаётдаги иштироки фақат сиёсий мақсадларга бўйсундирилди. Шунга қарамасдан, бу кийин даврда Ўзбекистон хотин-қизлари ўз замонининг фидоийлари сифатида маданият ва санъат соҳасида тинмай фаол тарзда меҳнат қилди.

Уруш йилларида хотин-қизлар орасида олиб борилган маданий-маърифий ишлар анча самарали бўлди. Бундай ишлар, чунончи Урганч шаҳрида ва туман марказларида ташкил қилинган клубларда анча салмоқли бўлди. 1941 йилда Хоразм вилояти шаҳар ва туманларида 182 та маданий-маърифий тарғибот пунктлари фаолият олиб борган бўлиб, биргина 1941 йилда 2 минг маъруза уюштирилган. Мавжуд тўғаракларда эса мингга яқин хотин-қиз иштирок этди.

Фронтида фашизмга қарши қаҳрамонона жанг қилаётган жангчиларни зафар сари руҳлантирган санъаткорлардан бири Ў.Машарипова бўлган. У бир гуруҳ санъаткорлар билан бирга аввал Хоразм вилоят театрида, сўнгра эса ғарбий фронтга Г.Раҳимова раҳбарлигидаги республика санъаткорлари таркибида фронтнинг энг қизиган ўчоқларида маданий хизмат қилиб, ўзининг ёқимли кўшиқлари билан душманни енгилда жангчиларга мадад бўлди. Бу гуруҳнинг яна бир хоразмлик вакили К.Исмоилова шу даврларда бутун собиқ иттифокда машҳур эди. Асл исми Уллибиби бўлган иқтидорли хонанда Иккинчи жаҳон уруши йиллари Г.Раҳимова раҳбарлигидаги хотин-қизлар концерт

бригадасида иштирок этган. 1943 йилнинг июнидан Г.Раҳимова бошчилигидаги кўшиқчи-жангчи аёллар дастаси уруш фронтларига йўл олиб, то уруш тугагунча фронтларда 1400 га яқин чиқишлар қилиб, жангчиларга ўз кўшиқлари, рақслари билан жанговар руҳ бағишлаган.

Уруш йилларида вилоятда иккита театр (Урганч ва Хивада) бир қанча труппа ва ҳаваскорлик тўғараклари мавжуд эди. Театр ва труппаларнинг репертуарлари уруш мавзуи билан алмаштирилди. Бу театрларда “Лайли ва Мажнун”, “Фарҳод ва Ширин”, “Ошиқ Ғариб ва Шохсанам”, “Тоҳир ва Зухра”, “Аршин мол-олан” каби спектакллар билан бирга уруш мавзуидаги “Ўлим босқинчиларга”, “Қасос”, “Жалололдин Мангуберди” каби спектакллар ҳам муносиб ўрин олдилар.

Бу даврларда вилоятимиз театрларида Р.Бойжонова, О.Очилова, Ў.Ғоибова, С.Хўжаева, Р.Абдурахмонова каби талантили хотин-қизлар фидокорона хизмат қилдилар. Бундан ташқари, ҳар бир туманда труппалар фаолият кўрсатиб, халқ руҳиятини кўтаришда катта роль ўйнадилар. Жумладан, 1939 йилнинг ёзида Хоразм гармончилар ансамбли ташкил этилди. Бу труппадан О.Сафарова, О.Отажонова, О.Қурязова каби талантили артистлар, бастакорлар, шоиралар етишиб чиқдилар.

Уруш йиллари санъатида рақс мактаблари ва раққосаларнинг ўрни ҳам алоҳида бўлган. Хоразм рақс мактабининг шаклланишида бир қанча ижодкорларнинг ҳиссаси катта бўлган. О.Собирова, Р.Отажонова, С.Оллоберганова, Р.Маткаримовалар кўнгилочар рақслари билан фронт ҳамда фронт ортидаги аскарлар ва меҳнаткаш халққа кўтаринки руҳ бағишлаган.

ХУЛОСА. Уруш шароитига қарамасдан вилоятда фан ва таълим, соғлиқни сақлаш соҳалари ўзларининг фаолиятларини бир лаҳза бўлса ҳам тўхтатмади. Уруш йилларида Хоразм вилоятида адабиёт ва санъат соҳаси вакиллари ҳам уруш даври шароитига ўтиб, ўзларининг бу борадаги фаолиятлари билан ғалабага муҳим ҳисса қўшганлар. Уруш йилларида турли ансамбллар, муסיқа ва санъат гуруҳлари, труппалар, рақс-санъат мактаблари, кўшиқчилар,

раққосалар ва умуман адабиёт ҳамда санъат соҳаси вакиллари фаолият олиб боришган ҳамда уларнинг бу борадаги ўрни ҳам алоҳида бўлган. Улар ўз санъатлари билан, фронт ҳамда фронт ортидаги аскарлар ва меҳнаткаш халққа кўтаринки руҳ бағишлаганлар.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Хоразм вилояти Давлат архиви (ХВДА). 1-фонд, 1-рўйхат, 157-йиғма жилд, 32-33-варақлар.
2. Хоразм ҳақиқати. 1941 йил 24 декабрь. №305. – Б.2.
3. Хоразм ҳақиқати. 1941 йил 13 декабрь. №296. – Б.2.
4. Нурмухаммедова М. Ўзбекистонда маданий-маънавий ишлар. – Т.: Ўқитувчи. 1993. – Б.62.
5. Қурбонбоев Б. Шундай бир аёл бор. Хоразм ҳақиқати. 1973 йил 2 февраль. – Б.2.
6. Хива шаҳар давлат архиви. 231-фонд, 1-йиғма жилд, 25-иш, 78-варақ.
7. ХВДА. Хоразм ҳақиқати. 1942 йил 10 сентябрь. № 209 (4217). – Б.3.
8. ХВДА. 259-фонд, 1-рўйхат, 68-йиғма жилд, 94-варақ.
9. ХВДА. 259-фонд, 1-рўйхат, 68-йиғма жилд, 38-варақ.

